

Amir Said Alimkhan and Young Bukhara residents

Annotation: This article scientifically analyzes the socio-economic changes in the Emirate of Bukhara during the reign of Amir Said Alimkhan, the ruler of the Mangits, cultural life, as well as enlightenment and jadidism in the country, its representatives, the political activities of the Young Bukhara. The article also discusses the political relations between Amir Alimkhan and the Jadids, as well as efforts to carry out democratic reforms in the country.

Key words: Abdusamadkhoja, Nasrullobek, Sadriddin Ayni, Mirbobo, Mirzo Nazrullo, reform, decree, democracy, madrasa, jadid, enlightener, conservatives, fanatic, chairman, kushbegi, Young Bukhara.

Эмир Алимхана и младобухарцы

Аннотация: в данной статье научно проанализированы социально-экономические преобразования в период правления эмира Сеида Алимхана, культурная жизнь, в том числе появление просветительского движения и джадидизма, его представители, политическая деятельность младобухарцев, политические отношения между эмиром Алимханом и джадидами, движения за проведение демократических реформ в Бухарском эмирате на основе исторических источников.

Ключевые слова: Абдусамадходжа, Насруллабек, Садриддин Айни, Мирбаба, Мирза Назрулла, реформа, указ (фирман), демократия, медресе, джадид, просветитель, консерватор, фанатик, раис, кушбеги, младобухарцы.

Амир Сайд Олимхон ва Ёш буҳороликлар

Аннотация: Ушбу маколада мангитлар ҳукмдори Амир Сайд Олимхон даврида Буҳоро амиригига юз берган ижтимоий-иктисодий ўзгаришлар, маданий ҳаёт, шунингдек, мамлакатда юзага келган маърифатпарварлик ва жадидчилик, унинг намояндлари, Ёш буҳороликларнинг сиёсий фаолиятилари, Амир Олимхон ва жадидлар ўртасидаги сиёсий муносабатлар, давлатда демокартик ислоҳотлар ўтказиш учун олиб борилган ҳаракатлар илмий жиҳатдан таҳлил этилган

Калит сўзлар: Abdusamadxo‘ja, Nasrullobek, Sadriddin Ayniy, Mirbobo, Mirzo Nazrullo, ислоҳот, фармон, демократия, мадраса, жадид, маърифатпарвар, konservatorlar, mutaassib, raис, qushbegi, yosh buxoroliklar

-Кириш (INTRODUCTION)

1740- йилда Эрон қўшинлари Нодиршоҳ бошчилигига Буҳорога қарши яна ҳужум бошлади. Буҳоро ва Хива хонлари умумий душманга қарши курашии учун бирлаша олмадилар.

Бу ҳам етмаганидек, Бухоронинг ўзида хоинлик юз берди. Хонликда етакчи мавқега эга бўлиб олии ниятидан қайтмаган Қарши ҳукмдори Муҳаммад Ҳакимбий Нодиршоҳ томонига ўтиб кетди. Абулфайзхон Эрон босқинига қарши курашини уюштира олмади ватаслимбўлди. Нодиршоҳ Бухоро хонлигининг таслим бўлиши шартларини Муҳаммад Ҳакимбий орқали Абулфайзхонга жўнатди. Таслим бўлиши ҳақидаги шартномани имзолаш учун Абулфайзхон Зарафшон дарёсининг бўйидаги Чорбакр қўригига - Нодиршоҳ ҳузурига боришга мажбур бўлди. Шартномага кўра, Нодиршоҳ қўшинлари учун 8 йилга етадиган 200 минг харбор бугдой ва арна тўплаб беради. Бундан таслжекари, Бухоро хонлиги аҳолисидан 10 минг нафарли қўшин тўпланниб Нодиршоҳ ихтиёрига жўнатилади. Бу қўшинга Муҳаммад Ҳакимбийнинг ўғли Муҳаммад Раҳим қўмондон этиб тайинланди. Шу тариқа Бухоро Эронга қарам давлатга айланди. Абулфайзхон амалда қўғирчоқ ҳукмдорга айланниб қолди. Муҳаммад Ҳакимбий эса қўшибеги лавозимини эгаллади. Бутун ҳокимият амалда унинг қўлида тўпланди. Энди аштархонийлар ҳукмронлигининг барҳам топиши муқаррар бўлиб қолди.

-Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлил (LITERATURE REVIEW)

Бу даврда яратилган тарихий асарларнинг кўпчилиги ҳукмрон манғитлар сулоласи тарихига бағишиланган бўлиб, уларда ўрта асрлар тарихнавислигидаги анъаналар давом эттирилгани кузатилади. Ўзбекистоннинг давлат мустақиллигини қўлга киритиши туфайли халқимизнинг асрий орзуси ушалди, ўз тақдири ва келажагини ўзи яратадиган бўлди. Тарихан қисқа даврда жамиятимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётининг барча соҳаларида кескин бурилиш ясалди. Мамлакатимизни модернизация қилиш, фаол демократик янгиланишларни амалга ошириш билан боғлиқ қатор ислоҳотлар ўтказилди.

Мавзуга доир адабиётларни куйидаги гуруҳларга бўлиб ўрганиш мумкин:

1. Бухоро амирлиги даврида ёзилган асарлар.
2. Маҳаллий матбуот материаллари
3. Хотиралар, эсдаликлар, йилномалар
4. Совет даврида ёзилган асарлар
5. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда нашр этилган тадқиқотлар.
6. Хорижда яратилган тадқиқотлар.

-Тадқиқот методологияси (RESEARCH METHODOLOGY)

Тадқиқот иши тарихийлик тамойили, хронологик ва қиёсий таҳлил услларига таянади.

-Таҳлил ва натижалар (ANALYSIS AND RESULTS)

Амир Абдулаҳад вафотидан кейин таҳтга ўтирган унинг ўғли Сайд Олимхон (1910-1920) Петербургдаги Николаев корпусида таълим олган эди. Ҳокимият тепасига келгунга қадар у Қарши ва Кармана бекликларида бек лавозида фаолият кўрсатади. Унинг даврида Бухоро амирлигининг Россия империясига қарамлиги янада кучайди. Сайд Олимхон ўз ҳукмронлик даврида иқтисодий масалаларга алоҳида эътибор қаратиб, бир қатор ютуқларга эришади. Жумладан, амирлик худудида ҳиссадорлик жамиятлари, банклар, саноат ва ишлаб чиқариш корхоналари ташкил этилади. Олинган даромадлар темир йўл, алоқа ва майший хизмат кўрсатиш соҳаларига ажратилган.

Амирликдаги демократик ҳаракатлар маҳсули матбуотчилик соҳасининг кириб келишида намоён бўлади. Мирзо Сирожиддин ҳомийлигида 1912-1913-йилларда чоп этилган ва Бухоро жадидлари органи ҳисобланган “Бухорои шариф” газетаси демократик ғояларни тарғиб этувчи курол бўлиб хизмат қилди. Амир Сайд Олимхон ҳукмронлиги даврида “Ёш бухороликлар”нинг талаблари асосида бир қатор ислоҳотлар амалга оширилиши

мўлжалланган эди. Бу эса ўз навбатида “Ёш бухороликлар” нинг сиёсий-хукуқий масалаларни ҳал қилишдаги ролини янада кучайтириди. Жумладан, маҳаллий соликлар 10 фоизгача қисқартирилган, ҳарбийлар ойлик ҳақи оширилган (пиёда хизматчиларга ойида 3-9 рублгача, отлик қўшинларга 6-20 рублгача), ҳарбий хизматдан озод этилган ёши улуғкишиларга ойида 3 рублгача нафақа тайинланган. Қозиларга суд жараёнида тарафлардан аниқ белгиланган миқдордаги бож ҳақи ундириш буюрилган. Раис - шаҳар бошлигининг харажатлари қисқартирилади. Муқаддас эрлардан фойда олишга рухсат берилган. Кенг қамровли ҳомийлик фаолиятига асос солинган.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, амирликда ўтказилиши кўзланган ислоҳотлар монархия давлат бошқарувига ҳамда шариат нормаларига асосланган эмас эди. Шунинг учун ислоҳотнинг эълон қилиниши билан мамлакатда сиёсий вазият кескинлашиб, турли кучларнинг қаршилиги янада кучайди. Бу эса 1917-йил апрел воқеаларида намоён бўлди. Амир Олимхоннинг ислоҳотлар ўтказиш тўғрисидаги фармони (манифест) эълон қилинган куннинг эртасига, яъни 8-апрелда Бухорода намойиш ўтказилади. Ёш бухороликлар, аҳолининг кўпчилик қисми мамлакатда демократик ислоҳотлар ўтказишни талаб қилиб чиқади. Россиядаги муваққат хукумат, унинг Бухородаги вакили (резидент) ҳам Россиядаги 1917-йил Февраль инқилобидан кейин Бухорода ислоҳотлар ўтказиш фурсати этганини тушунган эди. Амирнинг юқори мансабдорлари, руҳонийларнинг мутаассиб қисми ислоҳотга қарши эди. Амир манифестининг эълон қилиниши демократик ҳамда консерватив кайфиятдаги намойишчиларнинг кўчага чиқишига сабаб бўлди. Демократик доиралар амир манифести мамлакатда тинч йўл билан ижобий ўзгаришларни амалга ошириш учун дастлабки қадам, деб карадилар.

Шукrona намойиши ўтказишга қарор қилинди. «Яшасин ислоҳот!», «Яшасин амир!», - деган шиорлар кўтарилди. Бир неча юз киши шаҳар марказипассаждан Гавқушон ва Хиёбон орқали Регистонга юриш бошлашди. Намойишчилар бошида Файзулла Хўжаев, Абдулвоҳид Бурҳонов, Отахўжаев, Мирбобо, Юсуфзода ва бошқа фаоллар бордилар. Бир неча жойда қисқа митинглар бўлди, намойишчиларга янги-янги гуруҳлар келиб қўшилди. Намойишчиларда кўтаринки кайфият мавжуд эди.

Шу куни консерваторлар ва мутаассиб гуруҳлар регистонда тўпланиб, ислоҳотга, янгиликларга қарши жангарилик ва муросасизлик кайфиятларини кўрсатдилар. Баъзи амалдорларга нисбатан, ислоҳот тарафдорларига қаратада душманона дағдағалар, ҳайқириқлар қилинди. Уларнинг жазаваси соат сайин кучайиб борди. Бундай мураккаб вазиятда икки лагернинг тўқнашуви ноҳуш оқибатларга олиб келиши мумкин эди. Демократик намойишчилар бошлиқлари регистонга бориш ниятидан қайтдилар, намойишчиларни тарқалиб кетишга даъват қилдилар. Тадбир охиригача этказилмаган бўлса-да, у Бухоро амирлиги демократик ўзгаришлар, ислоҳотлар учун этилганлигини яққол кўрсатди. 8-апрел воқеаларининг якуни шу бўлди, хукуматда консерватив кучлар яна устунликка эришдилар. Довдираб колган амир қозикалон Шарифжон Махдумни лавозимидан бўшатди. Ғазабланган мутаассиблар раис Абдусамадхўжани оломон қилиб ўлдирдилар, қушбеги Насруллобек буйруғи билан шоир Садриддин Айний, ёш бухороликлар Мирбобо, Мирзо Назрулло 75-150 калтак уриб жазоландилар.

1920-йил февралда Хива хонлиги босиб олинганидан кейин қизил армия қўшинлари Бухоро амирлиги сари юзландилар. 1920-йил май ойи бошларида Москвага келган Турккомисия аъзолари Ш.Элиава ва Рудзутак РСФСР ташқи ишлар вазирлиги Г.В.Чичеринга “Турккомисия эртагаёқ Бухоро амирлигининг мустақиллигини бекор қилиш тўғрисида карор чиқарди”, деган баёнотини топширди. 1920-йил 22-майда РКП(б) МК бюроси Бухорога хужум қилиш тўғрисидаги Турккомисия аъзоларининг ушбу фикрини маъқуллади. Туркистон

фронти қўшинларининг қўмондони М.В.Фрунзе Бухоро амирлигига қарши ҳарбий харакатларни тезлаштиришни сўраб 1920-йил 31-июлда В.Ленинга телеграмма жўнатади. РСФСР куролли кучларибош қўмондони С.Каменев бу телеграммага “кулай фурсатда бошлашга рухсат берилади”, деб қисқа жавоб юборади1.

1920-йил 12-августда Фрунзе амирликни тугатиш мақсадида Самарқанд-Бухоро фронтини тузиш ҳақида буйрук беради. Шу тариқа амирлик чегараларига 7 минг пиёда, 2,5 минг отлиқ аскар, 5 оғир тўп, 35 энгил тўп, 206 замбарак, 5 бронеавтомобил, 5 бронепоезд ва 11 аероплан шай ҳолатга келтириб қўйилган. Амир Олимхон ихтиёрида 15 минг сарбоз, 55 эски тўп ва 12 пулемёт бор эди, холос. 16-18-августда Чоржўйда Бухоро коммунистларининг ИВ-сезди бўлиб, у амирга қарши қўзғолон кўтариш тўғрисида қарор қабул қиласди. Большевикларнинг режалари амалга оша бошлайди. Тарихда “ялпи қўзғолон” деб аталган харакат 1920-йил 23-августда Бешим Сардор бошлилигидаги ёлланма туркман отликларининг Чоржўй яқинидаги Сақор бозорини ишғол қилиши билан бошланган. Бешим Сардор ва Чоржўй коммунистлари Эски Чоржўйни ишғол қилиб, юздан ортиқ амалдорни қамоққа олишади. Илгаридан ўйлаб қўйилган режага кўра, шу куни Чоржўй ревкоми “Бутун Бухоро халқи номидан” Туркистон фронтига ёрдам сўраб мурожаат қиласди. Ваҳоланки, Бухоро халқи съезд қароридан ҳам, Бешим Сардор исёнидан ҳам бехабар эди. Бухоро тақдири қизил қўшин ихтиёрига топширилганди.

Фрунзе “ёрдам” тўғрисидаги мурожаатни олгачқўшинларини 4 та зарбдор гуруҳ (Самарқанд, Каттақўрон, Чоржўй ва Когон)га бўлган. Самарқанд гуруҳи 29-30-августда Шахрисабз-Китоб йўналиши бўйлаб ҳаракат қилиб, Қарши ва Ғузорни эгаллаши, Каттақўрон гуруҳи Хатирчи, Зиёвуддин ва Карманани олиши, Чоржўй гуруҳи эса эски Чоржўйни эгаллаб, Амударёнинг Афғонистон билан чегараларини назорат қилиши, Фороб ва Қорақўлни эгаллаб, қўшимча буйруқни кутиб туриши лозим эди. Асосий вазифа Когон гуруҳи зиммасига юкланди. У Бухорони эгаллаши, амир Олимхонни асир олиши ва арқдаги хазинани эгаллаши керак эди2. 1920-йилдан бошлаб Бухоро ҳам ҳаводан, ҳам эрдан қаттиқ бомбардимон қилинди. Бухоронинг Қарши дарвозасигача тортиб келинган темир йўлда турган бронепоезд ва Самарқанд, Шайх Жалол, Намозгоҳ дарвозалари яқинида жойлаштирилган тўплардан 1-2-сентябр кунлари шаҳарга 12 минг снаряд ташланди. 11 та аероплан эса шаҳар устига Зун бомба ёғдиради. Шаҳарнинг Қарши ва Самарқанд дарвозалари тагига 800 килограммдан ортиқ порох қўмилиб портлатилади. Қулаг тушган дарвозалардан қизил аскарлар шаҳарга бостириб кирадилар.

Қўча жанглари бошланиб кетиб Амир Олимхон шаҳарни ташлаб кетишга мажбур бўлади. Шўро аеропланлари уни қидириб топпиш баҳонасида шаҳар атрофидаги қишлоқларни, тарихий обидаларни, Ситораи Мохи Хоссани бомбардимон қиласди. 2-сентябрда қизил аскарлар аркни эгаллайдилар. Шафқаиз ўқ ёмғири ва бомбардимон натижасида шаҳар обидаларининг 5/1 қисми вайрон этилиб, минглаб бегуноҳ одамлар нобуд бўлади. Ўша давр воқеаларининг бевосита шоҳиди бўлган Муҳаммад Али Балжувоний ўзининг “Тарихи Нофей” асарида қизил аскарлар томонидан қилинган босқин оқибатларини қуидагича тасвирлайди: “Бухорони босиб олиш натижасида 34 гузар, 3 мингдан ортиқ дўкон, 20 та сарой, 29 та масjid ёниб ҳароб бўлди. Минораи Калонга ҳам заар этиб, Олимхон мадрасаси, Мир Араб мадрасаси ёниб кетди... Ҳазрати Имом дарвозасидан Гузари Назаргача, Коғиробод, Ўғлон дарвозаси, Масжиди калон, Зиндондан Тўқимдўзий ҳамомигача, минора остидан то Сўзангарон даҳаси, Гул бозор, Латтафурушлар раастаси, регистондан то Пули ошиқоннинг бошигача батамом ёниб кетди. Қарши дарвозаси ҳам ёниб кетди... шаҳарда 3 мингга яқин ҳовли ёниб кул бўлди. Бухоро шаҳри қарийб 20 кун ёнганди. Бухоронинг шу даражада ҳароб бўлганини ҳеч бир тарих кўрмаган эди”.

Бухороликлар бу кунларни “кичик қиёмат” деб аташган. Шаҳарга кирган қизиллар аркдаги амир хазинасини, Бухоро қозикалони, қушбеги ва бошқа амалдорларнинг мулкини мусодара қилишган. Аскарлар ва қўшин раҳбарлари катта бойлик орттирганлар. Туркистон инқилобий-ҳарбий бюро “учлиги”нинг аъзоси А.Машитскийнинг 1920-йил сентябрда Ленинга ёзган маълумотномасида шаҳар маркази яксон қилингандиги, регистон ва арк ёндирилгандиги, арк эртўлаларидағи ва омборхоналаридағи бойликлар- олтин, кумуш ...талангани, бунда қизил армия бевосита қатнашгани ҳақида хабар берган. Сентябр ойининг бошларида амирлик хазинаси ва бошқа бойликлар ортилган 2 эшелон юк Тошкент орқали Москвага йўл олади. Қарийб 15-сентябргача давом этган Бухоро таланишининг гувоҳи бўлган Турккомиссия вакили Г.Сафаров ўз хотирасида: “Бухорога келганқизил қўшинлар энг аввало талончилик билан шуғулландилар. Улар ҳаммани ва ҳамма нарсани таладилар. Умуман қизиллар Бухорони талаш учун келган эдилар”, деб ёзганди.

Бухородан сўнг қизиллар амирлик таркибидаги 27 бекликни ҳам бирин-кетин эгаллаб, Бухоро амирлигига барҳам беришади ва унинг худудида Бухоро Халқ Совет Республикаси тузилади. 1920-йил 6-8-октябрда амирнинг ёзги саройи Ситораи Моҳи Хоссада чақирилган Бутун Бухоро халқ вакилларининг 1-қурултойида Бухоро Халқ Совет Республикаси - БХСР тузилгандиги эълон қилинади. Собиқ ёш бухоролик жадидлардан иборат Бухоро Халқ Нозирлар Шўроси ташкил топиб, унинг раиси этиб Файзула Хўжаев тайинланди.

Хуллас, Амир Ҳайдар отаси сиёсатини, айниқса, уламо ва олимларга муносабат ва ташки сиёсат борасида изчиллик билан давом эттирган. У Бухоро амирлигига вужудга келган кескин сиёсий вазиятни юмшатишга ҳаракат қилган. Шу билан бирга Амир Ҳайдар Бухоро амирлигидаги марказий ҳокимиятга бўйсунишдан бош тортиб, айирмачилик кайфиятларни намоён қилаётган Шаҳрисабз, Китоб, Ургут, Миёнқол ва Самарқанд ҳокимларига қарши жанглар олиб боришига мажбур бўлган.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар (Reference)

1. Мирзо Салимбек. Кашқули Салимий /Форс–тоҷик тилидан Нарзулла Йўлдошев таржимаси. - Бухоро: “Бухоро” нашриёти, 2003. – 343 бет.
2. Мухаммад ан-Наршахи. Тарих-и Бухара (История Бухары / Вступительная статья Д.Ю.Юсуповой. Перевод, комментарии и примечания Ш.С.Камолиддина. Археологотопографический комментарий Е.Г.Некрасовой. – Т.: SMI – ASIA, 2011. – 600 бет.
3. Муҳаммад Али Балжувоний. Тарихи нофей (Фойдали тарих) / Тоҷик тилидан таржима, сўзбоши ва изоҳлар муаллифлари Ш.Воҳидов, З.Чориев. – Т.: Академия нашриёти, 2001. – 121 бет.
4. F. Xalikova N. From the history of foreign policy and development of diplomacy in the emirates of bukhara // Scientific progress. - 2021. - T. 2. - №. 1. - S. 1276-1282;
5. Temirov F. Of the journalistie work of Sadriddin Ayni Concerning Issues of Bukhara history. Irish Interdisciplinary of Science & Research (IJSR) Vol.6, Iss.1.Pages,12-17. January-March 2022
6. Temirov F., Umarov B. Practical application of family, marriage and inheritance rights in bukhara emirates // Scientific progress. - 2021. - T. 2. - №. 1. - S. 1201-1207.

7. Temirov F., Islomov D. Sadriddin ayniy – zamondoshi fitrat haqida // Scientific progress. - 2021. - T. 2. - №. 1. - S. 1349-1354;
8. Temirov F. PUBLISHING AND LIBRARY ACTIVITIES OF THE TURKESTAN JADIDS. International Journal of Intellectual and Cultural Heritage. Volume: 2 Issue: 01 | 2022
- Maksud, Beshimov. "Markets of Bukhara." CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY 2.5 (2021): 18-21.
9. Beshimov Maqsud. XX ASR BOSHLARI BUXORODAGI IJTIMOIY-SIYOSIY VAZIYATNING TARIXIY ADABIYOTLARDA BAYONI. // Buxoro tarixi masalalari mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy (onlayn) konferensiya materiallari: – Buxoro-2021. 258-263
10. M.K.Beshimov. BERUNIY “QADIMGI XALQLARDAN QOLGAN YODGORLIKlar” ASARINING AHAMIYATI. // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi 2021-7: 174-176
- 11 M.Beshimov. ТАРИХ ЎҚИТИШ МЕТОДЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ТУРКУМЛАНИШИ. // Zamonaliv tarix fani metodologiyasining dolzarb muammolari mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari 2021-yil 24-mart: 269-271